

24 OPLEVELSER
du ikke må gå glip af

GÅ PÅ OPDAGELSE I NATUREN
Kom ud med familie og venner

7 SØER 5 TOPPE

NATURKANON FOR SKOVLANDET

En flot kombination af outdoor og velfærd

Af Mads Frandsen

fhv. formand for Outdoorudvalget i
Silkeborg Kommune

I Danmarks Outdoor Hovedstad – Silkeborg Kommune – står tingene ikke stille og outdoor udvikles nærmest hver dag. Mange bidrager til, at man kan opleve outdoor i forskellige sammenhænge, og det sætter vi stor pris på. Outdoor er allemandseje.

Byrådet har vedtaget en masterplan, der siger at vi særligt ønsker at udvikle outdoor inden for velfærd, fritid & natur samt viden & vækst. Vi er bevidste om, at der er forskellige virkemidler der skal tages i brug, hvis vi skal lykkes med dette. Et af virkemidlerne er vores lokalområder. Her er der stærke kræfter, der gerne vil gøre en forskel for sit eget område. Heldigvis er det

også sådan i Skovlandet. I Outdoorudvalget var vi meget begejstrede for projektet "Syv søer og fem toppe". Derfor valgte vi også at støtte projektet med 35.000 kr.

Vi tror på, at vores tilskud kan være til gavn for rigtig mange. I projektet er der stærke intentioner om, at områdets børn og unge skal lære den lokale natur bedre at kende, og at det kan blive et element i undervisningen. Dette ligger helt i tråd med byrådets visioner i masterplanen for Danmarks Outdoor Hovedstad.

Om projektet

Flertallet af danske børn mellem 2 og 15 år har aldrig prøvet at overnatte i naturen, bygge en hule i skoven eller ro på vandet i en kano, kajak eller robåd. Det viser en undersøgelse, som Friluftsrådet gennemførte i 2018. Mange har aldrig været ude i mørke og se på stjernehimlen eller prøvet at brænde sig på en brændenælde.

Samtidig ved vi, at ophold i naturen kan have en positiv effekt på børns trivsel, sundhed, motorik, koncentration og indlæringssevne.

Målet med dette hæfte er dels at præsentere 12 af de mest naturskønne steder, som Skovlandet har at byde på. Dels at fortælle om nogle af de spændende dyr og planter, man kan møde i naturen, og sidst men ikke mindst, at give børn, forældre, bedsteforældre, pædagoger, lærere - og alle andre, store som små - inspiration til konkrete friluft aktiviteter.

Det er således et forsøg på at skabe en bred og konkret indgang til natur- og friluft oplevelser, der kan in-

spirere børn og deres voksne til at komme ud og være aktive i naturen.

Hæftet præsenterer 12 spændende steder – 7 søer og 5 toppe - som alle rummer unikke naturkvaliteter. Til hvert sted er beskrevet to aktiviteter eller særlige oplevelser, som styrker motivationen og er med til at give udflugterne et konkret formål. Det er for eksempel at sove ude, finde Karlsvognen, padle i kano eller lave mad på bål. Når du har været afsted og krydset alle oplevelserne af på hæftets bagside, er du i hvert fald ikke fremmed for naturen i Skovlandet. God fornøjelse.

Hvad er Skovlandet?

Skovlandet er den sydlige del af Silkeborg Kommune - området omkring byerne Bryrup, Hjøllund, Vrads, Vinding, Velling, Katrinedal og Løve. Det er Silkeborg Kommunes største skovområde og en væsentlig del af Danmarks største sammenhængende skov. Det er muligt at gå i skov alle 23 kilometer fra Horsensvej i øst til kommunegrænsen cirka fire kilometer vest for Hovedvej 13.

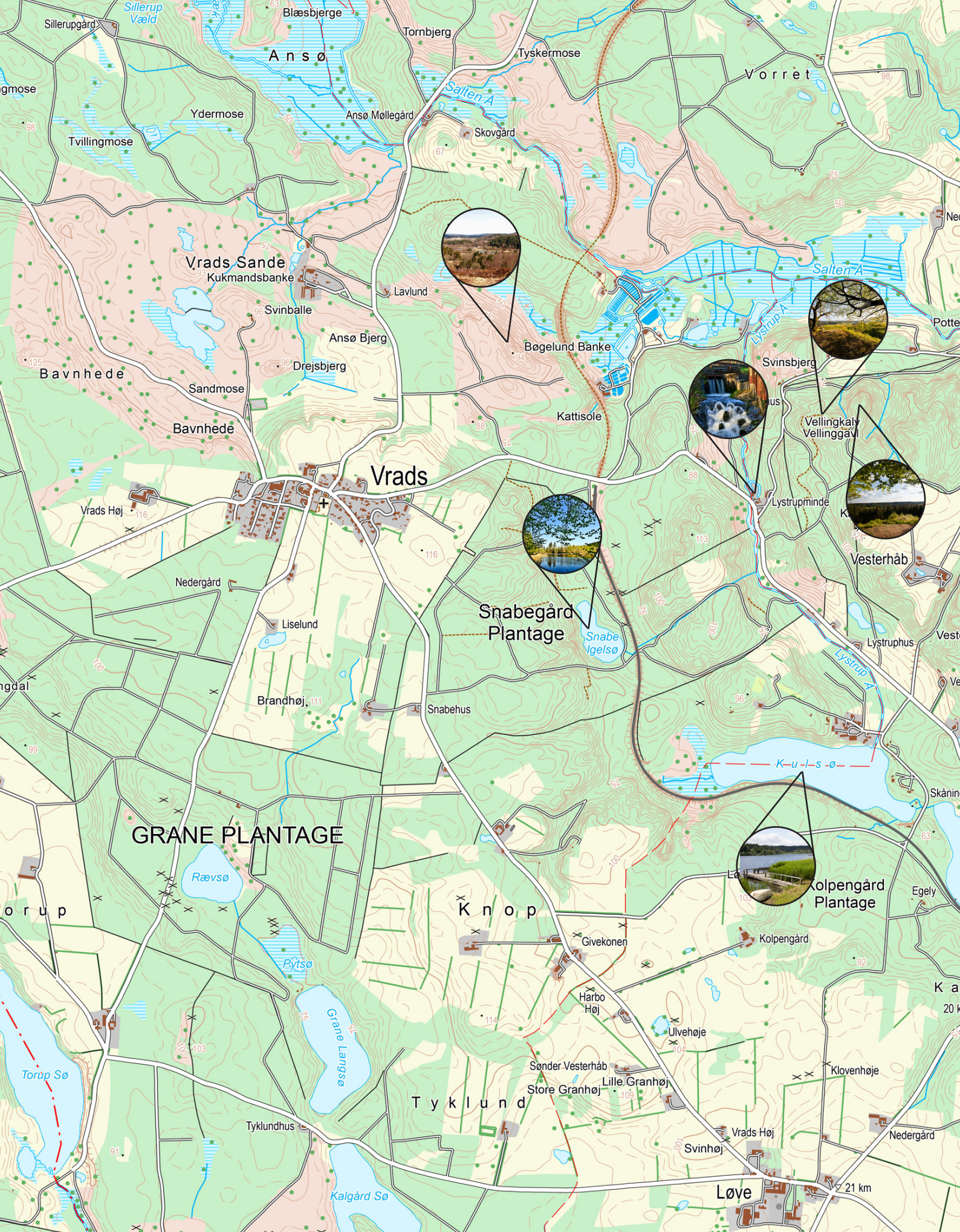
Her finder man blandt andet de kuperede Velling Skove, som indeholder urørt bøgeskov - det nærmeste vi kommer den oprindelige urskov i Danmark - og Snabegård Skov med klare skovsøer og højmoser.

Det kuperede landskab byder på toppe med spektakulære udsigter over grænselandet mellem Søhøjlandets bakkelandskab og de flade istids-sletter mod vest. Her er Vrads Sandes tørre hedelandskab, Salten Ådals våde enge og søerne, der ligger som naturperler på en snor. Her findes kort sagt noget af Danmarks smukkeste og vildeste natur.

Skovlandet er en del af Danmarks Outdoor Hovedstad. I Silkeborg Kommune skal friluftsliv og outdoorlivet indgå i det gode liv. Med kommunens unikke friluftsmuligheder er det helt naturligt, at Silkeborg-området

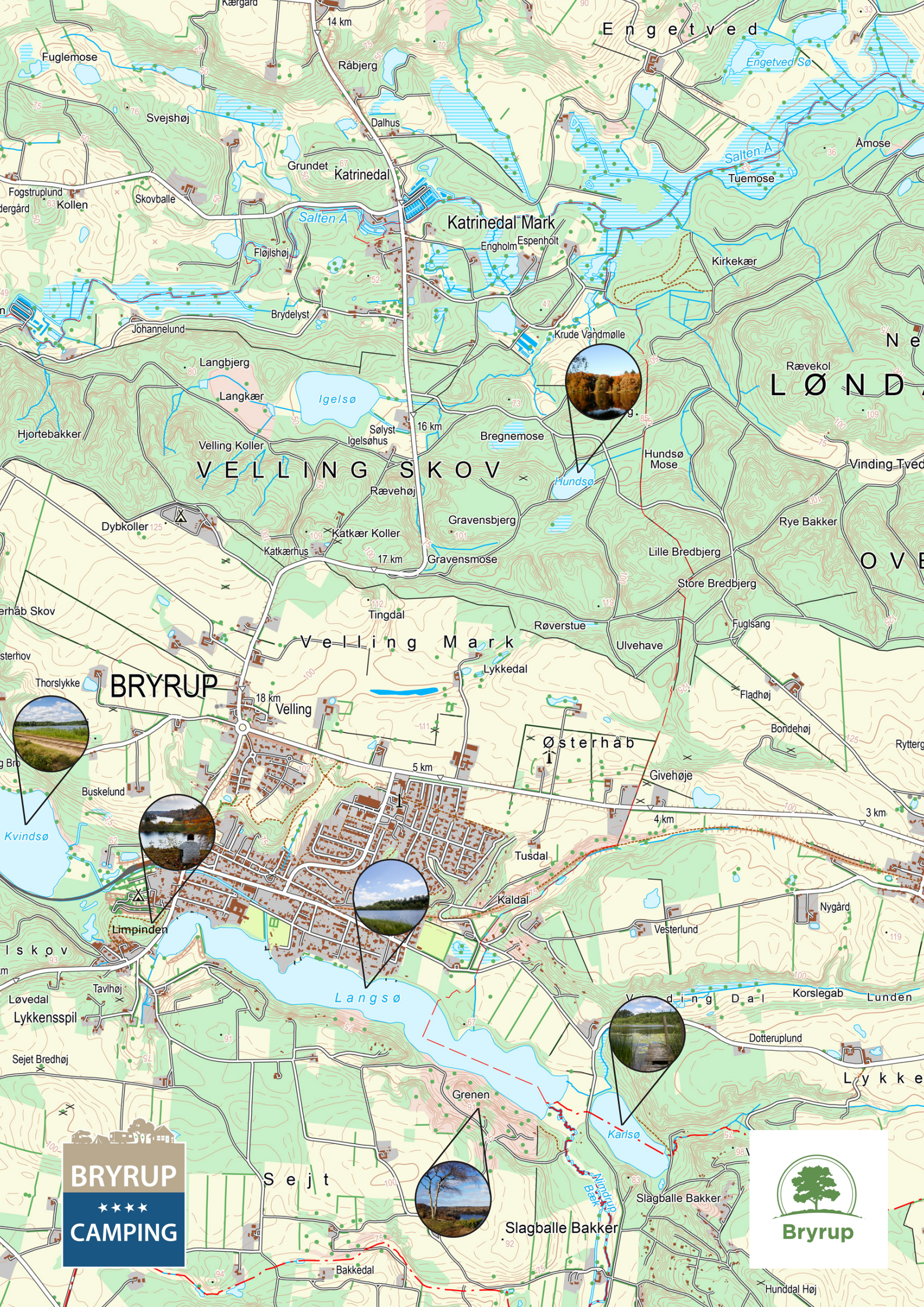
vil være nationalt og internationalt samlingspunkt for outdoor. Der er ikke andre steder i Danmark, hvor by og natur på samme måde smelter sammen. Danmarks Outdoor Hovedstad vil udvikle fritid, faciliteter, natur og velfærd - blandt andet gennem lokale fællesskaber, branding og formidling, og denne Naturkanon for Skovlandet bidrager til den indsats.

TEAM NORD
LEARNING BY NATURE

**LYSTRUPHAVE
EFTERSKOLE**

Bryrup Langsø - et levn fra istiden

Bryrup Langsø er den største af søerne i Skovlandet

Bryrup Langsø slanger sig fra øst mod vest i en stor tunneldal, som blev skabt af is og smeltevand under den seneste istid. Mod øst fortsætter dalen i Karlsø og mod vest i Kvindsø og Kulsø.

Det varierede landskab med søer, skov og hede skaber levesteder for et spændende plante- og dyreliv. En stor del af området omkring Bryrup Langsø har været fredet siden 1984, og hvis du er heldig kan du møde den grønne frø, markfirbenet, snogen eller hugormen.

Mod nordvest ligger Bryrup helt ned til vandet. Mod syd knejser skovklædte bakker med spredte huse. Her går vandrerruten, som er det bedste udgangspunkt for at opleve søen og landskabet omkring den.

Søen er næringsrig og op til ni meter dyb. Tidligere blev der ledt en del spildevand ud i søen, men det er slut, og Bryrup Langsø er i dag et godt eksempel på, at et par årtiers indsats kan forbedre vandkvaliteten.

Ved søens bredder vokser tagrør, iris og åkander, og under overfladen findes blandt andet gedder, aborrer, ål og hele ni forskellige iglearter, som vidner om et rigt smådyrsliv.

Parkering på P-plads ved Sejetvej sydvest for søen. Her starter vandrerruten, der går syd om søen frem til Grenen. Ruten er afmærket og cirka 3 kilometer lang.

Før du vender tilbage samme vej, bør du gå en tur op på Grenen og få udsigten over Bryrup Langsø med, eller du kan gå videre til Karlsø.

Da isen smeltede efterlod den en langstrakt tunneldal, hvor Skovlandets søer i dag ligger som perler på en snor

Padl en tur i kano

1

Når du mærker søens kølige vand, og langsomt padler forbi tagrør, åkander og lappedykkere, er du helt tæt på naturen

I kanoen kan du bevæge dig næsten lydløst omkring, mens du udforsker hvad der gemmer sig bag pynter og indhak.

Kanoen kan du leje hos Bryrup Camping. Du kommer let i gang, og der er plads til to eller tre personer ombord.

Det kan være tungt at padle i modvind, så den bedste oplevelse får du i stille vejr. Du kan padle i kano fra cirka midt i maj til midt i september. Første gang kan du eventuelt tage en ven med, som har prøvet det før. Hvis du er nybegynder, så bliv tæt på land, men undgå at sejle ind i skoven af siv og tagrør, så risikerer du nemlig at forstyrre fuglene og deres reder.

Tag altid redningsvest på, og medbring en vandtæt taske eller plastikpose med varmt, tørt tøj og plads til mobilen. En velsmurt madpakke, kikkert og fiskenet får du sikkert også brug for.

Fang haletudser og se deres forvandling

2

Sidst i marts og april kan du finde frøæg eller haletudser i søer og vandhuller. Frøer og tudser er fredede, men du må gerne tage æg og haletudser med hjem.

Hæld dem i et akvarium og så kan du i løbet af de næste uger følge deres forvandling. Æggene klækkes efter et par uger og efter endnu et par uger vokser der først bagben og så forben frem og halen bliver mindre.

Det er en fantastisk forvandling fra æg til færdig frø eller tudse, som tager cirka 70 dage i naturen. Hjemme i varmen går

det lidt hurtigere. Når du skal finde æg eller haletudser, så led på lavt vand, hvor solen varmer bunden. Tag et net med til at fange haletudserne. Æggene ligger i klumper omgivet af en geleagtig masse.

Tag 10-20 æg eller haletudser med hjem i et syltetøjsglas med søvand. Husk ekstra søvand til akvariet - mindst 1/2 liter pr. haletudse. Måske også nogle sten, vandplanter og bark til at pynte med. Du skal fodre haletudserne med fiskefoder. Når de har fået ben, skal de kunne komme på land, så lav en ø i akvariet med et stykke bark eller en sten.

Husk at frøer og tudser er fredede, så pas godt på dem og sæt dem ud i den sø eller det vandhul, som de kom fra.

Karlsø - høje skrænter og gamle træer

Smalle naturstier fører dig omkring skovsøen, hvor du også finder en fin badestrand

Karlsø ligger smukt mellem høje skrænter og gamle træer. Omkring søen findes hede- og moseområder, som er vokse- og levesteder for et rigt og varieret dyre- og planteliv. Området hører sammen med Bryrup Langsø-fredningen.

Søen er også populær blandt fuglene. Svaner, toppede lappedykkere, troidænder, krikænder, blishøns og andre vandfugle nyder med mellemrum roen på vandet.

Af gode grunde er søen et yndet udflugtsmål. I den østlige ende findes en 150 meter lang og 30 meter bred sandstrand med god badevandskvalitet. Her kan du tage en dukkert i skovsøen omgivet af flot natur og skovens dybe, stille ro. Her er også borde og bænke.

Parkering på P-plads på Kæmpesmøllesvej. Herfra går en 1,5 kilometer lang vandrerrute omkring søen. Stierne er smalle og primitive og i våde perioder anbefales gummistøvler.

Fra Kæmpesmøllesvej kan du tage en afstikker til udsigtspunktet Grenen eller videre vestpå ad vandrerruten langs Bryrup Langsøs sydlige bred.

Den toppede lappedykker er eminent til at dykke efter fisk i søerne. Om foråret udfører den en indviklet parringsdans

Løb rundt om søen 3

Kom ud og få gang i kroppen og pulsen op - det giver en dejlig varme og højt humør

Fra parkeringspladsen på Kæmpesmøllevej går et halvanden kilometer langt spor rundt om søen. Stierne er smalle og primitive.

Hvis du vil udfordre dig selv, så snør kondiskoene og tag turen i fuldt firspring. Har det regnet for nylig risikerer du at få våde strømper, men du kan jo skifte bagefter.

Om du går eller løber er det en alsidig naturoplevelse, som forandrer sig med årstiderne. Særlig flot er den om efteråret, når træernes løv er rødt og gyldent. Turen er ikke længere end de fleste kan klare den, og du bestemmer jo selv tempoet. Bliver den for kort, kan man starte syd for Bryrup og gå - eller løbe - ad stien syd for Bryrup Langsø til Karlsø. Så bliver turen cirka 6,5 kilometer i alt.

Olielampe med lysesiv 4

Ved bredden af Karlsø kan du finde lysesiv. Det er en græsliktende plante med grønne stængler, som vokser i tuer. Du finder dem blandt andet ved stranden øst for søen.

Lysesiv indeholder en svampet, hvid marv. Den blev i gamle dage brugt som væge i tranlamper. Tran er smeltet fedt fra dyr, der blev brugt i lamper i stedet for stearin eller lampeolie.

Ved hjælp af lysesivene kan du lave din egen olielampe. Skræl den ene halvdel af sivet af og skub marven ud med en negl eller en lille kniv.

Lampen kan du lave af ler, der formes som en skål med en lille tud i den ene ende. Fyld skålen med almindelig madolie. Læg vægen i bunden og træk den ene ende op gennem tuden, og tænd så vægen. Lampen kan brænde i flere timer. Du kan også lave en lampe ved at udhule et æble eller en appelsin. Så får du din egen duftlampe.

Kvindsø - uforstyrret fugleparadis

Ingen huse og kun få mennesker påvirker naturen og fuglene, som yngler ved Kvindsø

Kvindsø ligger uforstyrret mellem bakker med løv og nåleskov. Ingen huse ligger ned til søen, og kun få stier giver adgang, så her er i det hele taget ikke ret meget menneskelig tilstedeværelse.

Det nyder vandfuglene godt af. I rørsumpen yngler toppet lappedykker, grønbenet rørhøne, vandrikse og rørsanger. Gråand, troldand og isfugl har også slået sig ned her. Både Kvindsø og Kulsø ligger i fuglebeskyttelsesområde.

Langs en del af søen ligger tæt elle- og pilekrat, hvor dyr og fugle kan gemme sig, og mod nord og øst fin-

des overdrev, som er en relativt sjælden naturtype med tørre, åbne arealer, der er vigtige for mange urter, krybdyr og sommerfugle.

Hvis du er heldig skulle der også være en chance for at få et glimt af odderen. Den dygtige svømmer kan blive op til 130 centimeter lang, men den er sky og gemmer sig godt.

Kvindsø er ikke så let at komme tæt på. Men en sti går fra sydspidsen af søen mod nordvest langs veteranjernbanen Bryrup-Vrads og op til broen ved Lystruphavevej mellem Kvindsø og Kulsø. Start ved Bryrup Camping.

Du kan også tage cykelruten langs Egelyvej med start ved Birkebo Plejehjem.

Vandriksen gemmer sig i rørskovene, hvor den spiser snegle, frøer og andre dyr. Dens kald er ikke til at tage fejl af - det lyder som et grisehyl

Kør med Danmarks smukkeste jernbane 5

Kør med veterantoget og oplev søerne, skoven, landskabet og den levende kulturhistorie fra første parket

En speciel måde at komme tæt på naturen ved Kvindsø og Kulsø er at tage en tur med damptoget gennem det kuperede landskab.

Da Horsens-Bryrup-Silkeborg banen åbnede i 1929 fik den hurtigt tilnavnet "Danmarks smukkeste jernbane". Da banen lukkede i 1968 lykkedes det at bevare en del af strækningen som veteranbane.

Du kan hoppe på skinnebussen eller damptoget i Bryrup og køre til Vrads Station, der drives som et smukt traktørsted midt i skoven. Den fem kilometer lange tog-tur tager cirka et kvarter. Den går i roligt tempo tæt forbi både Kulsø og Kvindsø og gennem Snabegård Skov med flere skovsøer, kær og højmoser.

Tag cyklen rundt om søen 6

Det er ikke så let at komme tæt på Kvindsø, men en god måde at opleve landskabet og få et glimt af de mange fugle, er at hoppe på cyklen.

Cykelruten Horsens-Silkeborg går fra Bryrup ad flade skovveje syd om søen langs den gamle jernbane, og her er gode udsigter til vandet. Ruten følger Lystruphavevej nordpå mellem Kulsø og Kvindsø, og når du har passeret broen kan du dreje østover og følge skovvejen til Lystrupmindevej og tilbage til Bryrup. Turen er cirka fire kilometer, så mindre børn kan også være med.

Vil du have en længere tur, kan du følge den gamle banesti videre mod enten Silkeborg eller Horsens og for eksempel lægge turen omkring Snabegård Skov, Snabe Igelsø eller Bøgelund Banke.

Isfuglen yngler ved Kulsø

Her blomstrer de gule og hvide åkander ved siden af et stort moseareal med tagrør og pilekrat

Ved Kulsø kan du være heldig at møde Danmarks måske flotteste fugl - isfuglen. Søen minder om Kvindsø med skrænter og en smal rørskov, hvor vandfuglene trives. Den er omgivet af løv og nåleskov.

Ved begge søer er naturen beskyttet af hensyn til sjældne pattedyr som odder og damflagermus og fugle som hvepsevåge, stor hornugle og rødrygget tornskade. I Kulsøs vestlige ende findes et udstrakt område med sammenhængende bevoksninger

af hvide og gule åkander - et flot syn, når de blomstrer i juni, juli og august.

På bakkerne omkring søen vokser eg, bøg, birk, pil og rødgran, og vest for søen findes et moseareal med tagrør, pilekrat og hede, som er et lille paradis for vandfuglene. Her yngler knopsvane, grønbenet rørhøne, vandrikse og rørsanger.

Både Kvindsø og Kulsø er i senere år blevet mindre næringsrige og mere klarvandede med flere undervandsplanter og langt flere rovfisk.

Kulsø er svært tilgængelig for vandrere. Hvis du er på jagt efter isfuglen, så hold øje med skrænterne ved broen over åen mellem Kulsø og Kvindsø på Lystruphavevej. Her har den redehul i skrænterne. Ellers er søen bedst tilgængelig fra Lystruphave Efterskoles arealer.

*Åkandernes blade og stængler danner tætte skyg-
gefulde undervandsskove, hvor fisk og vandinsek-
ter holder til*

7 Find den flyvende juvel

Isfuglen er med sine klare blå og orange farver en af de flotteste fugle vi har i Danmark

Man skal være heldig for at se den sky og lynhurtige flyver. Et godt sted at spotte den er broen over åen mellem Kulsø og Kvindsø på Lystruphavevej. Her har den redehul i skrænterne ned til åen.

Isfuglen er en dygtig fisker og lever mest af småfisk, som den fanger i søerne. Den spotter fiskene fra sin udkigsposition på en gren og styrtdykker med høj fart og præcision.

Isfuglen er ret sjælden i Danmark, og når den slår sig ned et sted er det et tegn på at vandet er rent. Man ser oftest isfuglen, når den flyver som en blå pil lavt henover vandet. Det er en god idé at tage en kikkert med - der er også mange andre fugle ved Kulsø og Kvindsø. Dansk Ornitologisk Forening har lavet en app til telefonen, som gør det sjovere og lettere at bestemme arterne. Den hedder DOF's Fuglebog.

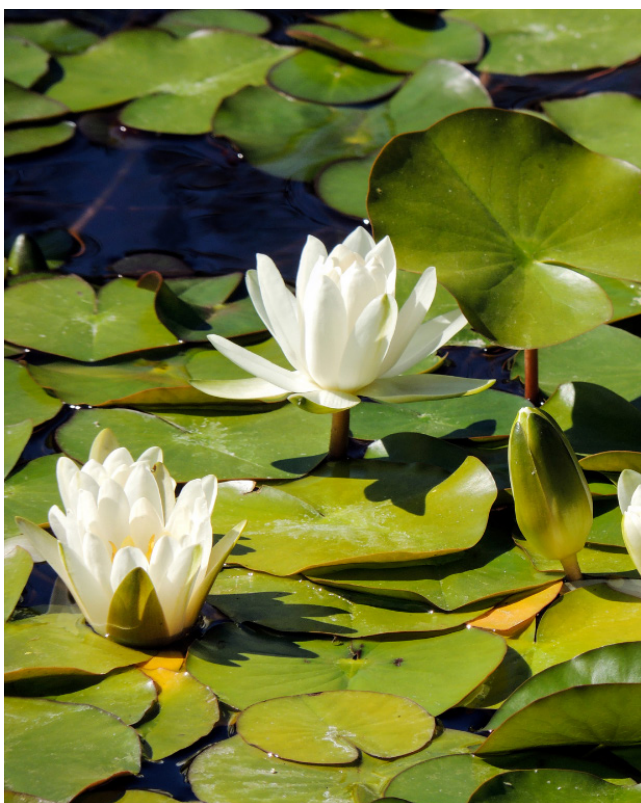
8 Oplev den største vilde blomst

I Kulsøs vestlige ende, hvor vandet sjældent bliver forstyrret findes et område med mange åkander. Du kan kende den smukke vandplante på de store, runde blade, som flyder på søens overflade.

I sommermånederne folder de gule og hvide blomster sig ud. Blomsterne tilhører i virkeligheden to forskellige arter. De hvide åkander er af slægten nøkkerose, og er Danmarks største vilde blomst. De kan blive op til 20 centimeter brede, og de åbner sig kun om dagen og i godt vejr.

Både nøkkerose og gul åkande vokser i det iltfrie sediment på søens bund i op til tre meters dybde - den gule endda op til seks meter. Rødderne får ilt gennem luftkanaler i bladstilkene.

Nøkkerose har sit navn efter Nøkken eller Åmanden - et væsen som ifølge folketroen boede i vandløb og søer og lokkede unge kvinder og mænd i uføre.

Snabe Igelsø - ren idyl

Dyr og sjældne vandplanter trives i søens klare vand

Midt i Snabegård Skov ligger Snabe Igelsø som en idyllisk naturperle. Søen er helt sin egen - omgivet af skov og uden tilløb eller afløb. Hverken åer eller bække fører forurening eller næringsstoffer fra marker eller byer til søen.

Det betyder at vandet er usædvanlig rent og klart, og hjemsted for mange planter, fisk og insekter. Heriblandt sjældne vandplanter som tvepibet lobelie og brasenføde. Biologerne kalder den slags rene søer for lobeliesøer efter vandplanten som kun kan overleve i meget klart og rent vand.

Om foråret søger tusinder af skrubtudser ned til søen for at lægge æg, og om sommeren svømmer haletudserne langs bredden.

Man kan gå hele vejen rundt om søen og nyde udsigten fra forskellige vinkler. På bakkerne langs vestsiden går vandrestien gennem en over 100 år gammel nåleskov, men her er også områder med gamle løvtræer.

Skoven blev plantet i løbet af 1800-tallet i kamp mod sandflugten. Rundt omkring i skoven kan man stadig se jorddiger, som krigsfanger fra Englandskrigen byggede for at holde husdyrene ude af skoven.

Nord for søen ligger mosen Katkær, hvor man kan finde den kødædende plante, Soldug.

Parker ved Vrads Station. Herfra er der cirka 500 meter til søen. Følg banelegemet hen til shelterpladsen og herfra skovvejen mod syd. Der er sti hele vejen rundt om søen, og gode muligheder for at opleve andre dele af Snabegård Skov - heriblandt Katkær Mose nord for søen.

Tvepibet lobelie, soldug og skrubtudser er nogle af de spændende arter, du kan finde ved Snabe Igelsø

Vågn op i 9 naturen

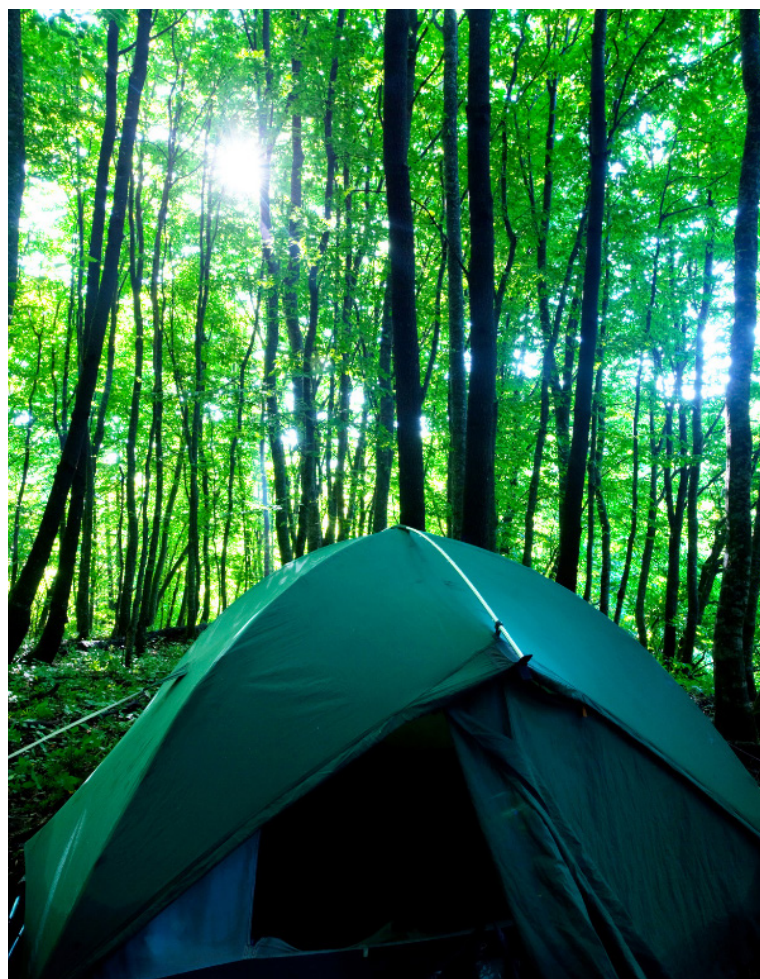
Det er en særlig oplevelse at vågne op til fuglestemmer og solens første stråler efter en god nats søvn i naturen.

Flagspættens trommen, duggen, der glimter på træernes blade og morgentågen, der letter over skovsøen.

Ved Snabe Igelsø er der rig mulighed for at sove ude. I hele Snabegård Skov må du slå dit eget telt op i skovbunden eller bare sove under en presenning. Naturstyrelsen har nemlig udlagt hele området til Fri Teltning.

Du skal bare huske, at lejren skal ligge mindst 100 meter fra søen og at du ikke må lave bål i skovbunden. Men du må gerne bruge en trangia eller andet afskærmet kogegrej.

Foruden telt og morgenmad skal du huske sovepose, et liggeunderlag, varmt tøj, lommelygte og et par fyldte vandflasker.

Sov i shelter og tænd bål 10

Ved Vrads Station tæt på Snabe Igelsø findes en hyggelig lejrplads med tre store shelters, bålplads, vandhane og et lokum.

Shelteret gør det nemt at sove ude. Du kan ligge i den lune sovepose og kigge ud på omgivelserne eller stjernehimlen.

Bålet giver lys og varme. Du kan tænde op med birkebark eller tørre grankviste. Med en bålrist eller en gryde kan du lave aftensmad eller koge vand til kaffen.

Pølser, bacon eller mørbrad gør sig godt i en bålgrøde sammen med flåede tomater, løg, champignon, gulerødder og måske en bouillonterning. Det er hyggeligt at lave mad over bål, og så smager maden bare bedre, når den serveres under åben himmel.

Grenen - lyngklædt udsigt

Højdepunktet Grenen byder på en spektakulær udsigt over området ved Bryrup Langsø

Istidens tunneldal med søerne Bryrup Langsø, Karlsø, Kulsø og Kvindsø, der ligger som perler på en snor, opleves måske allerbedst fra højdepunktet Grenen syd for Bryrup Langsø.

Den lyngklædte høj rejser sig 91 meter over havets overflade og belønner sine gæster med en spektakulær udsigt over området.

Områdets natur plejes af græssende dyr. De sørger for at holde træer og buske nede, så hedelandskabet

bevares. Det åbne landskab er levested for mange urter, smådyr og insekter, frøer, hugorme og markfirben.

Her er også et opholdsareal med bænke. Du kan læse mere om Bryrup Langsø på side 6.

Parkering ved P-plads på Kæmpesmøllevej. Herfra kan du også tage en afstikker rundt om Karlsø.

Alternativt P-plads på Sejetvej syd for Bryrup. Herfra går mærket vandrerrute til Grenen. Turen er cirka tre kilometer lang - eller seks, hvis man går tilbage til udgangspunktet.

Markfirbenet kræver åben natur, hvor det kan blive varmet op af solen og grave lune huler til sine æg. Hvis det føler sig truet, kan det finde på at smide halen som afledningsmanøvre

Gå på eventyr 11

En god vandretur er essensen af friluftslivet. Mærk vejret, udforsk naturen og brug kroppen

Grenen er et godt mål for en vandretur med skønne naturoplevelser undervejs. Fra parkeringspladsen syd for Bryrup går en afmærket rute langs søbredden. Den er cirka seks kilometer lang, hvis man går rundt om Grenen og samme vej retur. Hvis du tager Karlsø med bliver turen 1,5 kilometer længere. Ruten går gennem fredet, bakket terræn med smalle skov- og grusstier.

Fra toppen af Grenen kan du se det landskab, som istiden skabte, og fuglelivet på søerne. Det er også et godt sted at spise madpakken.

Hele ruten er afmærket med lave træpæle, men det er sjovt at have et kort med, så man kan følge med i, hvor man er. Husk at holde pauser og udforske naturen undervejs. Kikkert, lup og et glas til insekter kan være gode at have med. Kondisko er fine at gå i, men i våde perioder kan støvler være en fordel.

Vær opmærksom på, at selv om du færdes i fredet område med offentlig adgang, går en del af ruten gennem privatejede arealer. Her skal du blive på stierne.

Se lyngen blomstre 12

Når lyngen blomstrer lyser hedelandskabet op i lilla farver. Det sker i august og september, og kan opleves på Grenen, hvor hedelyngen vokser.

Lyngplanten er nøjsom og trives på sandet, udpint jord, hvor mange andre planter har det svært.

For bare 200 år siden var to tredjedele af Jylland dækket af hede, men nu er det meste af jorden opdyrket, og lyngheden fortrængt til nogle få områder. Derfor bliver Grenen plejet med græssende dyr, som forhindrer træer og buske i at overtage området.

Indimellem kan man opleve lyng, der blomstrer med hvide blomster. Ifølge folketroen betyder det held at finde den hvide lyng.

Limpinden - udsigt til skov og sø

Fra toppen af Limpinden er der en flot udsigt over Bryrup Langsø

Limpinden er en bakketop som byder på flot udsigt mod øst over Bryrup Langsø og dele af skovlandet.

Den ligger i et lille bynært naturområde mellem Bryrup Camping og Birkebo Plejecenter. Turen mod toppen starter lige ved indgangen til campingpladsen og området er dækket af skov.

Ved indgangen til mange skove står et skilt, der fortæller om skoven er offentlig eller privat. I de offentlige skove må du være døgnet rundt og gå overalt, samle svampe, nødder, bær, kogler og grene til eget brug. I private skove må du være fra klokken seks om morgenen til solnedgang, og færdes

på veje og stier og samle de svampe, bær og så videre, som du kan nå fra stierne. Du må cykle i alle skove, men kun på stier og veje, der er egnede til det. Mange typer arrangementer kræver tilladelse uanset om skoven er offentlig eller privat. Spørg hellere skovejeren en gang for meget end en gang for lidt.

Skoven ved Limpinden er offentlig skov, der er ejet af Silkeborg Kommune. På toppen står et bord/bænke-sæt, så der er mulighed for at spise frokost eller måske endda aftensmad mens I nyder udsigten over Bryrup Langsø.

Turen starter ved indkørslen til campingpladsen. Det går opad, men turen er kort og belønnes med en storslået udsigt.

Egernet tilbringer det meste af sin tid i træerne. Halen er lige så lang som kroppen og egernet bruger den både til at holde balancen og til at skjule sig med

Byg en hule i skoven

13

De fleste børn elsker at bygge huler, og det kræver ikke meget mere end lidt fantasi og god tid

Området ved Limpinden er godt til hulebyggeri. Skoven er fuld af grene, som kan bruges til formålet, og hvis du tager en rulle snor eller høstbindegarn og en presenning med, bliver mulighederne endnu større. Men husk at du ikke må skære grene af træerne.

Bind grene sammen til tag og sider, og beklæd med visne blade eller presenning. Der findes ingen færdige løsninger, det gælder bare om at prøve sig frem og lade kreativiteten råde.

Husk spillekort, Anders And-blade, chokoladekiks og varm kakao eller andre snacks, som du kan nyde med dine venner i hulen, når den er ved at være færdig. Eller tag sovepose og liggeunderleg med ud og oplev solopgangen fra første parket. Et par uldne tæpper el-

ler et lammeskind og en lyskæde gør oplevelsen ekstra hyggelig.

Tril æg på bakken

14

At trille eller trante æg er en gammel dansk påsketradition. Det er en leg, hvor det gælder om på skift at kaste og trille med hver sit hårdkogte æg - gerne ned ad en skråning som Limpinden, og så gælder det enten om at komme længst uden at ægget går i stykker eller om at ramme modstanderens æg. Rammer du modstanderens har du vundet ægget.

Hvis I vil gøre lidt ekstra ud af det, kan I dekorere æggene først. Enten med tuscher eller ved at farve dem med løgskaller. Det gør man ved at pakke ægget ind i løgskaller med alufolie omkring så skallerne holdes fast. Så koger man pakken i 10 minutter, og når ægget pakkes ud har det fået farve af løgskallerne.

Urskoven ved Velling Gavl

Velling Skov er et særligt sted for dyr og fugle

Velling Gavl er med sine 130 meter toppen i Velling Skov. Men udsigten er begrænset af høje træer. Den egentlige attraktion vokser på de stejle skråninger. Skoven huser landets største bevoksning af 250-300 år gamle bøgetræer, som får lov at ligge urørt hen. Det stejle terræn har gjort det vanskeligt at fælde skoven og derfor har træerne fået lov at passe sig selv i århundreder. Her er mange store, krogede, mosbegrøede bøgetræer og væltede stammer, og man får en fornemmelse af, hvordan skovene så ud, dengang der fandtes urskov.

Velling Skov er i dag udlagt til naturskov. Det betyder at skoven i 30 år ikke har været drevet for at tage tømmer ud af skoven, men for at skabe naturmæssig værdi. Skoven er blevet ynglested for mange spændende fugle og dyr, som har brug for en rigtig 'urskov'.

Mange steder finder man store træer som er væltet i storme, der ligger som store kolosser i skovbunden. De døde stammer er levested for insekter, svampe og mosser. De er dermed meget vigtige for hele livets kredsløb i skoven, også for større fugle som sortspætte, ravne og ugler.

Parkering ved "Den Grønne Plads" på Lystrupmindevej. Det tager 20-30 minutter at gå til toppen.

Det går op ad bakke. Når du er på toppen, kan du også besøge Velling Kalv.

Fyrsvampen er let at kende og vokser ofte på de døde stammer, hvor den er med til at nedbryde træet og dermed vedligeholde livets kredsløb i skoven

15

Pluk anemoner i skovbunden

Skovens hvide anemonetæppe varsler forårets komme

Den hvide anemone er skovens kønneste forårsblomst. Hvert år - før skoven springer ud - skyder de små blomster, og dækker nogle steder skovbunden som et stort hvidt anemone-tæppe. I Velling Skov vokser anemonerne som regel tæt i april-maj.

Så er det tid til at tage i skoven og plukke buketter med hjem. Eller bare lægge sig på ryggen på det bløde anemone-tæppe og kigge op i himlen og fornemme forårets komme.

Når træerne springer ud forsvinder lyset fra skovbunden og anemonerne visner væk. Men inden da har de lagret energi i jordstænglerne, så de er klar til at skyde igen til næste forår.

Du må gerne plukke af de hvide anemoner, men de blå og gule anemoner er fredet, så dem skal du nøjes med at nyde synet af i skovbunden.

16

Op i klatretræet

På toppen af Velling Gavl knejser et stort, gammelt bøgetræ med flere stammer. Grenene vokser ud og ind mellem hinanden og gør træet til en oplagt legeplads for børn i alle aldre.

De fleste børn vil rent instinktivt begynde at klatre, hvis man stiller dem foran et godt klatretræ. Det giver et sug i maven at klatre så højt op, som man tør.

Når børn klatrer i træer prøver de sig selv af mens de lærer noget om motorik og koordinationsevne og hvor langt de egentlig kan klatre op - og selv komme ned igen. Mange oplever at de kan meget mere, end de troede. Og så er det bare sjovt - både for små og store. De voksne må jo gerne klatre med.

Ravnen flyver ved Velling Kalv

Her møder du en af Danmarks mest spektakulære udsigter

Gletcherne trak sig for 9.600 år siden gennem Salten Ådal og efterlod en kæmpe tunneldal.

Udsigtspunktet Velling Kalv strækker sig ud mod ådalen, og her står man i dag på de stejle sider med udsigt til et 180 graders panorama.

Mod øst knejser Søhøjlandet med de store bøgeskove, flotte søer og kuperede morænelandskab. Vestpå findes de flade landskaber som stopper i Vesterha-

vet. Og i bunden af dalen, 85 meter under toppen - snor Salten Å sig gennem våde enge og overdrev.

Velling Kalv er med sine 119 meter lavere end Velling Gavl, men udsigten er fantastisk og det kræver en pause på bænken, at suge det hele ind. Det er også et godt sted at spotte rovfugle eller den sorte ravn, som cirkler i vinden.

Parkering ved "Den Grønne Plads" på Lystrupmindevej. Det tager 20-30 minutter at gå til toppen.

Det går op ad bakke. Når du er på toppen, kan du også besøge Velling Gavl.

Ravnen har en kileformet hale. Kaldet er et dybt og rungende "kro kro". Den leger tit i vinden ved Velling Kalv

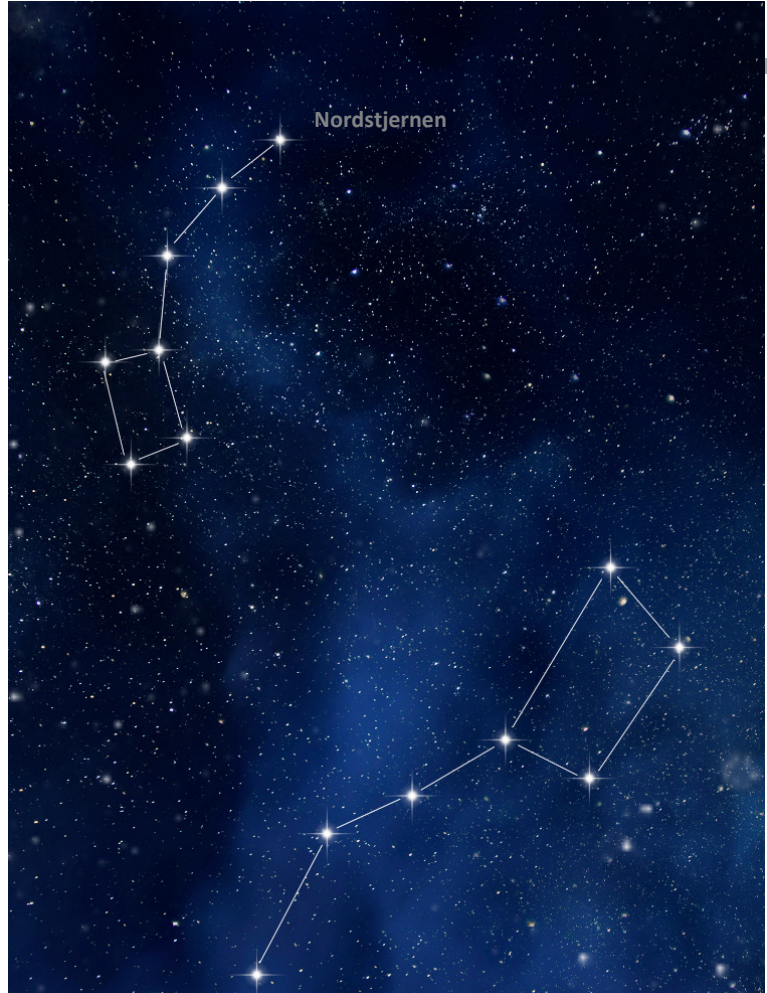
Find 17 Nordstjernen

Nordstjernen har siden tidernes morgen været vejviser for søfarere og rejsende

Nordstjernen ligger altid mod nord. Årsagen er at jorden drejer om sin egen akse. I forlængelse af jordens akse ligger nordstjernen 434 lysår oppe over Nordpolen. Kig efter stjernebilledet Karlsvognen. Nordstjernen ligger ca. 7 gange i forlængelse af "bagsmækken" i Karlsvognen.

Det bedste tidspunkt at kigge på stjerner er om vinteren, når luften er klar og skyfri. Det allerbedste er når det er frostvejr, så er luften endnu mere klar.

På årets korteste dag - vintersolhverv - går solen ned omkring kl. 15.50 og står først op igen 8.38. Vintersolhverv plejer at ligge omkring d. 21. december. Husk en lommelygte, varmt tøj og måske en termoflaske med varm saftvand.

18

Mød Odins kloge budbringer

Ravnen er en stor fugl. Med et vingefang på op til halvanden meter er den større end en musvåge. Kaldet er et dybt og rungende "kro kro". Den leger tit i vinden ved Velling Kalv.

Ravnen er kulsort og har et kraftigt hoved og næb. Halen er kileformet, og når den kredser i luften ligner den et stort sort kors.

Ifølge mytologien var ravnene Hugin og Munin Odins listige budbringere. Ravnen har i hvert fald den største hjerne blandt fuglene og er kendte for sin intelligens. Den kan for eksempel lade som om den skjuler føde uden faktisk at gøre det for at forvirre sine artsfæller.

Ravnen er ådselsæder og er tidligere blev forfulgt og har været tæt på helt at forsvinde fra Danmark, men nu er den i god fremgang, og der findes over 1000 ynglepar - hvoraf mange lever i Østjylland.

Bøgelund Banke - udsigt og hedelandskab

Fra toppen af den hedeklædte banke finder du en spektakulær udsigt til ådalens enge og Vrads Sande

Den 94 meter høje Bøgelund Banke byder på et åbent hedelandskab med lyng og enebærkrat. Fra toppen findes en storslået udsigt over Salten Ådal mod øst og Vrads Sandes lynghede og indlandsklitter mod vest.

Vrads Sande og Bøgelund Banke har stort set aldrig været opdyrket, da jorden er for sandet. På de varme sandflader mellem lyngen, kan man, hvis man går forsigtigt, være heldig at se markfirben eller hugorm. Rådyret og ræven er også almindelig, og fugle som skovsneppe, vendehals, hedelærke og rødrygget tornskade yngler i hedelandskabet.

Parkering på Ansøvej nord for Vrads. Følg grusvejen mod øst og stierne til toppen. Eller parker ved Vrads Station og følg banestien mod nord til Bøgelund Banke. I privat skov må du være fra kl. 6.00 om morgenen til solnedgang. Husk at blive på stierne.

Hugormen gemmer sig i lyngen ved Bøgelund Banke, men du skal være heldig og stille for at møde den. Den flygter som regel, når vi mennesker kommer trampende

Oplev istidslandskabet

19

Fra toppen af Bøgelund Banke fornemmer man tydeligt, hvordan isen har formet landskabet i den seneste istid

Her lå isens hovedopholdslinje lige øst for Vrads Sande. Mod øst ser man således ind i Søhøjlandets kupe-rede landskab med bakker, dale og store søer dannet

af isen. Mod vest de flade smeltevandssletter, som fortsætter helt til Vesterhavet.

Smeltevandet fossede ud under ismasserne og dannede på den måde blandt andet Salten Ådal og Bryrup Ådal. På sin vej efterlod det de store sandflader mod vest og nord. Siden har vinden skabt indlandsklitterne af flyvesandet og dermed det hedelandskab som kendetegner Vrads Sande og Bøgelund Banke i dag.

Hør kronhjorten brøle

20

Det høres vidt og bredt, når brunstsæsonen starter hos kronhjorten. Hjortene brøler højt og kraftfuldt for at tiltrække hinderne og skræmme rivaliserende hanner væk. Brølet kan høres flere kilometer væk. Somme tider støder hjortene også sammen i kamp om hinderens gunst og så kan man høre lyden af geværer, der banker mod hinanden.

Gå en tur ved Bøgelund Banke i september, så er der god chance for at høre hjortenes brøl. Det er en sjov naturoplevelse. Fra toppen af bakken, kan man høre hjortenes brøl. Undlad at opsøge dyrene, men nyd oplevelsen på afstand.

Bøgelund banke afgræsses af kreaturer og heste, og adgangen til toppen skal ske gennem klaplågerne. Efter opholdet på toppen går turen retur af samme sti, for at forstyrre husdyr, flora og fauna mindst muligt

Hundsø - den gemte skovsø med badestrand

Den idylliske skovsø gemmer på et værdifuldt plante og dyreliv, en børnevenlig strand og en drabelig røverhistorie

Hundsø er en isoleret skovsø - godt gemt mellem løv- og nåletræer i den statsejede Velling Skov. Den har et meget lille opland og ingen tilløb, så vandet er rent og næringsfattigt.

Ud over at rumme et spændende plante- og dyreliv er søen en populær badesø blandt de lokale, som kender til den lille naturperles hemmelighed.

I søens østlige ende findes en børnevenlig badestrand med sandbund. Her er dog ingen andre faciliteter, så det er især den uforstyrrede naturoplevelse, som bade-gæsterne kommer efter. Her kan man virkelig få fornemmelsen af at svømme i skovens dybe, stille ro.

Vandet er naturligt brunfarvet af humusstoffer fra skoven, men badevandskvaliteten er helt i top.

Tæt på Hundsø ligger en tragtformet fordybning i toppen af en bakke - cirka 10 meter dyb og med stejle skrænter. Ifølge et sagn var det tilholdssted for en røverbande, som længe plyndrede de rejsende. Da røverne endelig blev fanget, blev de tvunget i søen med ordene "lig så der I hunde", og sådan fik søen sit navn.

Fra Vellingvej køres ad skovvejen Fuglsangvej. Mulighed for at parkere ved søens østlige ende.

Alternativt kan du gå til søen fra rasteplassen på Vellingvej eller ad afmærket trampesti fra Bryrup.

Hundsøs vand er naturligt brunfarvet af humusstoffer fra skoven, men badevandskvaliteten er helt i top

21

Tag en vinterdukkert i søen

Og varm dig ved bålet bagefter

Om sommeren er Hundsø en populær badesø. Men det er også en stor oplevelse at dyppe sig i skovsøen på andre årstider. Prøv at tage en vinterdukkert ved den lille sandstrand. Du skal måske lige overvinde dig selv for at komme i, men det føles fantastisk, når du først er under - og især bagefter.

Hvis det skal være ekstra hyggeligt, så saml brænde og gør et bål klar, så du kan få varmen ved flammerne bagefter. Intet slår fornemmelsen af den lune ild efter en kold dukkert. På en lille bakke umiddelbart vest for søen ligger en lille primitiv overnatningsplads med et egnet bålsted, hvor du må samle brænde i skoven. Her kan du også overnatte i telt og starte dagen med en morgendukkert.

Bare husk: Bad aldrig alene, og vis hensyn til naturen. Hundsø må ikke bruges som toilet - søen er følsom over for selv små mængder ekstra næringsstoffer.

22

Bag snobrød over gløderne

Snobrød er en bålklassiker, men alt for ofte ender det med en sort skorpe og rå dej indeni. Snobrød kræver tålmodighed og forberedelse. Så kan det til gengæld blive virkelig lækkert - måske med en klat syltetøj eller ketchup til. Tag dej med hjemmefra (25 gram gær, 3 dl vand, 500 gram mel og 1 tsk. salt. Rør gæren ud i lunkent vand og ælt det sammen med resten. Tilsæt mel til det ikke klistrer.)

I skoven starter du i god tid med at lave et stort bål - det tager let en time, før gløderne er klar. Brug bålstedet ved den primitive teltplads vest for søen. Her kan du også finde brænde i skoven. Så finder du en lang pind, som snittes fri for bark i den ene ende. Husk kniv. Rul en klat dej til en pølse og sno pølsen om pinden. Pølsen skal være så tynd som muligt, så bliver brødet hurtigere gennembagt. Bag over gløderne og hav tålmodighed, så kan du snart sætte tænderne i et lækkert friskbagt bålbrød.

Mølledammen ved Lystrupminde - stemmeværk og vandfald

Fra Kulsø strømmer Lystrup Å, til den møder stemmeværket ved Lystrupminde og bliver til Mølledammen. Her kan du være heldig at møde odderen og vandstæren.

Den knap tre kilometer lange Lystrup Å starter ved Kulsø og løber mod nord til den rammer Salten Å. Det er et vandrigt, hastigt strømmende vandløb med stort fald, som er omgivet af kuperet terræn og vild, beskyttet natur - på den ene side Snabegård Skov og på den anden side Velling Skov.

Undervejs bliver strømmen afbrudt af stemmeværket ved Lystrupminde Naturskole. Stemmeværket er et kulturhistorisk levn fra den mere end hundrede år gamle vandmølle, som leverede kraft til først værktøjsproduktion og siden et savværk.

Møllen blev lukket i 1967, men stemmeværket er der stadig og holder vandet tilbage i mølledammen foran naturskolen.

Parkering ved Lystrupminde eller "Den Grønne Plads" på Lystrupmindevej.

Herfra er der god mulighed for at udforske Velling Skov og Snabegård Skovs kuperede landskab på begge sider af åen. Eventuelt med en afstikker til Velling Gavl og Velling Kalv.

Langs åen vokser blandt andet den smukke vandpi-leurt og fisk som ål og ørreder søger op i vandløbet - godt hjulpet af en ålepassage og et 100 meter langt omløbsstryg ved Lystrupminde, der i dag fungerer som natur- og lejrskole. Odderen er også blevet spot-tet i Lystrup Å, men den er sky, så du skal være hel-dig for at se den. Om vinteren er det til gengæld let at få øje på vandstæren, som er fast vintergæst ved det strømmende vand.

Bag stemmeværket ved Lystrupminde har vandet en faldhøjde på fire meter, hvor det strømmer ned gennem et smukt vandfald, før det løber videre i åen

Vandstæren dykker efter føden

23

Den sjældne vandstær fanger smådyr under vandet og kan endda gå på bunden

Vandstæren er en meget sjælden ynglefugl i Danmark. Om vinteren er den en lidt mere almindelig gæst med omkring 1000 fugle i landet. Dens tilstedeværelse ved Lystrup Å vidner om at vandløbet er rent, da dens føde forsvinder ved forurening.

Vandstæren lever af vandlevende smådyr som vårfluelarver, snegle og endda småfisk. Den er en sand mester i at dykke i det lave strømmende vand og kan endda finde på at gå på bunden i sin jagt efter føden.

Du kan kende vandstæren på den sorte og brune fjerdragt med et tydeligt hvidt bryst og kort hale. Den er på størrelse med en stær og sidder ofte på sten eller grene nær vandløbet.

Mærk historien ved det gamle savværk

24

Når du går tur ved Lystrupminde og mølledammen og oplever stemmeværket med en faldhøjde på fire meter, vandfaldet og det strømmende vand, kan du måske fornemme lidt af den kulturhistorie, som knytter sig til stedet. En fynsk smed købte i 1853 jord ved åen og etablerede stemmeværk, vandmølle og værksted. Dermed opstod mølledammen og vandkraften blev brugt til at frem-

stille jernplove og senere værktøj som leer, spader og skovle. I 1899 blev stedet omdannet til Lystrupminde Savværk, der kørte helt indtil 1967, hvor det blev opkøbt af Statsskovvæsnet og omdannet til naturskole.

Stemmeværket udgjorde tidligere en spærring for åens fisk og i 1994 etablerede Naturstyrelsen det cirka 100 meter lange omløbsstryg, hvor man nu kan følge fiskenes vej op ad fisketrappen. Alle er velkomne til at besøge den dejlige grund og spise madpakken i den gamle savværkslade.

Til skolelærere

Udeskole er kommet for at blive. Udeskole er både undervisning i natur og friluftsliv, men også i skolens andre fag. Koblingen mellem teori og praksis bliver nogle gange lettere, når man kommer uden for klasseværelset.

Naturkanonen lægger op til lokale oplevelser, og kan knytte sig til både natur/teknik, idræt, historie og en række andre fag. Desuden kan hæftet ses som et bi-

drag til den åbne skole, hvor lokalsamfund og skole er gensidigt engageret. De 24 aktiviteter i hæftet er alle lette at gå til. Nogle aktiviteter kan laves som enkeltstående arrangementer og andre kan være en del af et undervisningsforløb.

Bryrup Langsø, Karlsø og Limpinden er en naturlig del af Bryrup Skoles daglige liv. Som skole er I med til at åbne landskabet og historien for jeres elever.

Til 0-6-års området

I som arbejder i den pædagogiske verden er verdensmestre i at give børn naturoplevelser og frisk luft. I ar-

bejder hele tiden med leg og læring som jeres vigtigste opgaver.

Vi ved at de grundlæggende erfaringer som små børn gør sig kommer til at forme dem resten af deres liv. Det er derfor vigtigt at gøre børn til vant og trygge naturbrugere, allerede før de kommer i skole.

De voksne kan bruge hæftet her til generel inspiration, og søge efter gode idéer til ture og aktiviteter med børnene. Sammen med børnene kan I også sætte krydser, når I bygger huler på Limpinden eller finder åkander ved Kulsø.

Til forældre

Måske kan du huske steder og lege fra din egen barndom, som foregik ude i naturen? Desværre er barndommens eventyr under pres.

Børn får færre naturerfaringer end tidligere. De lege og oplevelser, som du måske tog for givet i din egen barndom, er ikke længere så oplagte for dit eget barn. Derfor ligger der en stor opgave for dig som forælder i at inspirere og inddrage dine egne børn i naturens verden. Det er nemlig veldokumenteret, at børn som leger og lærer i naturen trives bedre, får bedre sociale kompetencer og har lettere ved at lære nyt.

Det gælder både for små og store børn. I grunden er det utroligt hvad frisk luft og vandpytter kan gøre. Det vigtigste du kan gøre er at gå med. Alle aktiviteter og oplevelser i hæftet er gratis, med undtagelse af turen med Veteranbanen, og giver med garanti nogle af de bedste og mest mindeværdige oplevelser for dig og din familie.

Invitér gerne bedsteforældrene med ud i det grønne. Ligesom dig selv har de også oplevelser, fortællinger og lege fra barndommen, som de kan dele med dine egne børn. Både bedsteforældre og børnebørn synes det er vældig hyggeligt.

Gem hæftet her, og sæt et kryds for hver ny oplevelse. Til sidst kender du og dine børn naturen i Skovlandet i hver en krog. God tur!

Læs mere:

- Find din adgang til naturen på Naturstyrelsen hjemmeside: www.udinaturen.dk
- Lær mere om naturoplevelser for 0-6-årige: www.groennespirer.dk
- Lær mere om aktiviteter og undervisningsforløb i skolen: www.skoven-i-skolen.dk
- Find din forening eller aktivitet på www.bryrupby.dk eller www.vrads.dk

Tak til dem som har muliggjort Naturkanonen:

Initiativgruppen: Anne Marie Wildt-Andersen, Jens Stål Højmark, Anders Rathkjen Jeppesen og Peter Sig Kristensen. Bryrup Børnehave og Bryrup Skole. Outdoorudvalget under Silkeborg Byråd: Mads Frandsen, Bente Refslund, Kristoffer Møller Jensen, Kim Nielsen Barslund.

Dette materiale er trykt med økonomisk støtte fra Skovlandets Lokalråd, Bryrup Borgerforening, Lystrupminde Efterskole, Veteranbanen Bryrup-Vrads, Bryrup Camping samt Team Nord. Bak gerne op om deres tilbud.

Billeder og tekst: Journalist og friluftvejleder Kenneth Lynghøj Christensen, fotograf Hans Søren Rasmussen og friluftvejleder Lars Nyhuus Henriksen.

Tjekliste

Bryrup Langsø

1. Padl en tur i kano ☐

2. Fang haletudser i søen ☐

Karlso

3. Løb rundt om søen ☐

4. Olielampe med lysesiv ☐

Kvindso

5. Kør med veterantoget ☐

6. Tag cyklen rundt om søen ☐

Kulso

7. Find den flyvende juvel ☐

8. Oplev den største blomst ☐

Snabe Igelso

9. Vågn op i naturen ☐

10. Sov i shelter og tænd bål ☐

Grenen

11. Gå på eventyr ☐

12. Se lyngen blomstre ☐

Limpinden

13. Byg en hule ☐

14. Tril æg ☐

Velling Gavl

15. Pluk anemoner ☐

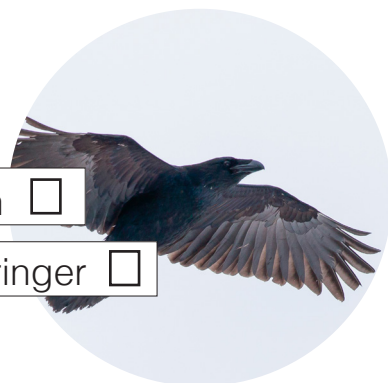
16. Klatr op i klatretræet ☐

Velling Kalv

17. Find Nordstjernen ☐

18. Mød Odins budbringer ☐

Bøgelund Banke

19. Oplev istidslandskabet ☐

20. Hør krondyret brøle ☐

Hundso

21. Tag en vinterdukkert ☐

22. Bag snobrød over bålet ☐

Mølledammen

23. Find vandstæren ☐

24. Mærk historien ☐

